
Litteraturgranskningar

JØRGEN GOUL ANDERSEN, HANS JØRGEN NIELSEN, NIELS THOMSEN & JØRGEN WESTERSTÅHL (MED BIDRAG AV HENRIK CHRISTOFFERSEN, JAN BEYER SCHMIDT-SØRENSEN & JETTE SØLLINGE): *Vi og vore politikere. En kortlægning af forholdet mellem befolkningen og politikerne i dagens Danmark*. Viborg 1992: Spektrum.

GUNNAR VIBY MOGENSEN: *Kan vi stole på politikerne? En debatbog med bidrag af Poul Hartling, Svend Jakobsen og Erik Ib Schmidt*. Viborg 1992: Spektrum.

KAREN SIUNE, PALLE SVENSSON & OLE TONSGAARD: *Det blev et nej*. Århus 1992: Forlaget Politica.

Den 2 juni 1992 röstade Danmark nej. Folkomröstningen om Maastricht-avtalet orsakade svallvågor över den europeiska kontinenten bland såväl medlemsländer som EFTA-länder. Med omkring 47 tusen rösters övervikt (1 procentenhet) satte danskarna det europeiska samarbetet på ett prov som, ännu i skrivande stund, inte nått sin lösning.

I Danmark blottade folkomröstningen en åsiktsspricka mellan folketinget och befolkningen. Folketinget, som blivit valt bara ett halvår dessförinnan, biföll förslaget om att antaga traktaten om den europeiska unionen med klar majoritet: 130 röster mot 25. Trots det avisade väljarna det politikerna på bred front ställt sig bakom. Sprickan mellan folketinget och väljarkåren kan, så som utrikesminister Uffe Elleman-Jensen tolkade omröstningsresultatet, vara en indikation på att den representativa demokratin är i kris.

Händelsen gav upphov till en uppsjö statsvetenskapligt intressanta problem, varav två

kommer att tas upp här. Det ena är hur folkomröstningsresultatet kan förklaras. Det andra är diskussionen om politikermissnöjet, som fick ny fart sedan folkomröstningsresultatet stod klart.

För den som vill försöka förstå den danska utvecklingen på dessa två punkter föreligger nu tre böcker från två olika forskningsprojekt som på olika sätt belyser problematiken. I *Det blev et nej* försöker en forskargrupp i projektet *Massemedier og Demokrati* att utreda 1) danskarnas förhållande till EG och 2) danskarnas förhållande till sina politiker, sett i ljuset av folkomröstningen. Forskargruppen från Århus Universitet tar bl.a. tag i en rad olika förklaringar till det överraskande folkomröstningsresultatet som framställts i massmedia och underkastar dem en vetenskaplig granskning.

De båda andra böckerna jag åsyftar, *Vi og vore politikere* och *Kan vi stole på politikerne?*, utkom strax före folkomröstningen. Den förstnämnda utgör huvudrapporten från forskningsprojektet *Den politiske troværdighed i Danmark*. Den andra är en populärt hållen sammanfattning av de viktigaste slutsatserna i projektet och innehåller dessutom kommentarer av tre erfarna "praktiker". Forskningsprojektet om den politiska trovärdigheten har finansierats av Rockwoolfonden och rapporterna har redigerats av Gunnar Viby Mogensen. I övrigt har en rad historiker och samhällsvetare deltagit. De har analyserat förhållandet mellan väljare och valda mot bakgrund av de misstroendetendenser som, inte minst sedan jordskredsvalet 1973, varit hett stoff i den danska debatten.

Det blev ett nej

Folkomröstningsresultatet är på många sätt förvånande. Danskarna har i två tidigare folk-

omröstningar i EG-frågan 1972 och 1986 röstade för ett europasamarbete inom EG. Med fog kan man undra om skillnaden mellan den s.k. Enhetsakten, populärt kallad EF-pakken i Danmark – om vilken folkomröstningen stod 1986 – och Maastricht-avtalet är så stor att det skulle kunna medföra en förändrad inställning till frågan. Vidare röstade danskarna fram ett EG-vänligt Folketing endast ett halvår före folkomröstningen. Av opinionsundersökningarna att döma inför folkomröstningen, så var det endast 18 procent som önskade att Danmark skulle lämna EG. Ändå röstade 50,7 % nej. Hur kunde det ske?

Detta är huvudtemat i *Det blev et nej*. De tre författarna lyfter sedan framför allt fram tre aspekter som belyser de olika intresseområden som författarna har. Således behandlar Karen Siune i två kapitel massmedias behandling av EG inför omröstningen och massmedias betydelse för folkomröstningsutslaget. Avsnitten baseras dels på en systematisk innehållsanalys av tidningar och TV under valkampanjen, dels på tre enkäter. Analysen visar att under valkampanjen förekom en övervikt av argument för ett ja till Maastricht-avtalet i de flesta medier. Vidare visar den att medierna bidrog till att öka väljarnas kunskaper om avtalet under valkampanjen. Medierna bidrog emellertid inte i någon högre utsträckning till att övertyga väljarna att rösta ja. Analysen visar att det var långt vanligare att redan existerande åsikter stärktes under valkampanjen än att massmedias bevakning medförde åsiktsförändringar.

Ole Tonsgaard ger sig i kast med att försöka besvara kärnfrågan om hur folkomröstningsresultatet kan förklaras. Social bakgrund, partitillhörighet eller motsvarande visar sig vara tämligen dåliga förklaringsfaktorer. Avgörande för ställningstagandet var i stället åsikter om vad man ville med EG. För att förstå danskarnas ställningstagande är det, menar Tonsgaard, viktigt att uppmärksamma på vilket sätt EG uppfattades av väljarna. Uppfattningarna handlar om ekonomi och politik. Är EG – och kommer EG efter Maastricht-avtalet att bli – i första hand en gemensam marknad eller en politisk gemenskap? Bland väljarna finns det en klar majoritet mot att utvidga det europeiska

samarbetet till att bli ett politiskt samarbete; t.ex. i form av en europeisk federation. Där emot finns det en majoritet för ett ekonomiskt samarbete, under förutsättning att det ekonomiskt-monetära samarbetet utesluts. Det finns med andra ord en majoritet för handelssamarbete, men inte för en gemensam ekonomisk politik. Valkampanjen handlade därför mer om hur EG skulle definieras än om argumentering för att övertyga väljarna i sak. Väljarna röstade mot bakgrund av hur de föreställde sig att EG skulle utvecklas. Det avgörande var hur EG uppfattades: gemensam marknad eller politisk gemenskap.

Palle Svensson bidrar med ett kapitel om de sociala och politiska bakgrundsfaktorens betydelse för röstningen, men framför allt tar han i slutet av boken upp tre frågor som har demokratiteoretisk anknytning. För det första tar han upp folkomröstningsinstitutet. Är Maastricht-folkomröstningen ett uttryck för ökad demokrati genom ökat deltagande, eller är den ett exempel på ett område där folkomröstningar lämpar sig särskilt illa, nämligen komplicerade utrikespolitiska frågor? För det andra diskuterar han det så kallade demokratiska underskottet i EG i ljuset av folkomröstningen. Vilken roll spelade demokrativärden för väljarnas ställningstagande? Slutligen berör han frågan om folkomröstningen speglar en kris för det danska folkestyret. Skillnaden mellan Folketingets stora ja och väljarnas knappa nej har av många tolkats som ett uttryck för befolkningens bristande tillit till de valda politikerna. Svenssons diskussion mynnar ut i ett resonemang om den representativa demokratins tillstånd i Danmark.

Slutsatserna är genomgående tentativa i boken. Det är enkelt att förstå eftersom den gick i tryck mindre än ett halvår efter folkomröstningen. I sig är snabbheten imponerande, men de teman som väcks töms inte ut på ett sätt som hade varit möjligt om mer tid tagits i anspråk. Samordningen mellan olika avsnitt hade också kunnat vara bättre. Det förekommer såväl onödiga upprepningar som glidningar i slutsatserna. Förklaringen till brådskan är både enkel och förståelig. Författarna var angelägna om att nå ut i god tid innan nästa folkom-

röstning äger rum, vilket lär bli någon gång i vår. (God "timing" är säkert en av orsakerna till att boken faktiskt blivit en bestseller.) Invändningen får emellertid inte skymma det faktum, att *Det blev et nej* både är en välkommen och intressant analys av folkomröstningen och därmed sammanhängande massmedia- och demokratifrågor.

I boken väcks frågan om det politiska missnöjets roll, men den frågan får en utförligare granskning i de båda andra böckerna.

Vi och våra politiker

Politik er et område af menneskelig aktivitet, som stiller forøgede krav til den moralske sans, til evnen til kritisk selvrefleksion, til en virkelig ansvarlighed, til smag og takt, til evnen til at leve sig in i andres sjæl, til sans for mådehold, til ydmyghed.

Orden är Václav Havels vid ett besök på Köpenhamns Universitet i maj 1991. Att folketingsledamöterna skulle besitta högre moralisk sans eller vara kunnigare än den genomsnittliga dansken finns det emellertid ingen anledning att tro mot bakgrund av de enkätundersökningar som har gjorts i Danmark. De visar snarare att förtroendet i dessa avseenden är relativt lågt bland danska medborgare och dessutom att det minskat under den senaste 20-årsperioden.

Jørgen Goul Andersen gör i forskningsprojektet om den politiska trovärdigheten i Danmark en kartläggning av missnöjets utbredning och undersöker dess orsaker på såväl mikro- som makronivå. Hans analys baseras på en enkät som genomförts inom projektet, men han utnyttjar även tidigare enkäter som är gjorda bl. a. vid valundersökningarna och av olika opinionsinstitut. Hans slutsatser är att den tid är förbi när väljarna såg upp till politikerna. Vidare att tilliten till politikerna visserligen varierar kraftigt (variationen ökar dessutom), men att långtidstendensen är klar: tilliten var högst före jordskredsvalet 1973 och har sedan trendmässigt sjunkit. Han noterar dessutom att missnöjet ökade särskilt i slutet på 80-talet. Det finns ett utbrett missnöje, kon-

kluderar Goul Andersen, men sätter samtidigt upp ett varningstecken för att överdramatisera missnöjet på det sätt som ibland förekommer på kvällstidningarnas löpsedlar.

Förklaringen till missnöjet finner Goul Andersen på både mikro- och makronivå. Politiska och sociala resurser visar sig spela en signifikant roll. Många resursmässigt svaga personer har låg tillit till politikerna och ger uttryck för att de finner politik svårförståeligt, vilket indikerar ett politiskt främlingskap. Större effekt får emellertid vad Goul Andersen kallar politisk placering. En stor del av de väljare som uttrycker missnöje har samtidigt en känsla av att deras åsikter inte blir representerade i den politiska processen. Störst förklaringskraft till det sjunkande politikerförtroendet tillmäter han emellertid förändringar på makronivå. Han pekar särskilt på internationaliseringen (EG) och utvecklingen i medier-na.

Medan Goul Andersen kör i metodiskt in-vanda spår tar Hans Jørgen Nielsen nya grepp. Han genomför en rad djupintervjuer av folketingsledamöter och ett urval av de väljare som tidigare besvarat enkäten. Dubbelmetodanvändningen, att kombinera enkäter med djupintervjuer, har flera fördelar. Man kan tränga in i missnöjets betydelse: vad menar väljaren när han kryssar för missnöjesrutan i enkäten? (Jfr. Helenius 1990:334–7 et passim) Vidare kan man problematisera rationaliteten i väljarnas ståndpunkter. Valforskningen har visat att man inte utan vidare kan utgå från att väljarna tänker i principiella banor om politik. En del väljare kan helt enkelt inte motivera varför de röstade som de gjorde. Genom att använda djupintervjuer bredvid enkäten har Nielsen inte enbart kunnat fråga vad väljarna anser om politik och politikerna, utan även om de över huvud taget menar något. Såvitt jag vet är det den första gången tillvägagångssättet tillämpas på väljarstudier i Norden. (För metodiska nyheter på området se även Anders Håkansson's kommunalvalsstudie *Konsten att vinna ett val*, där en ekologisk valundersökning kombineras med komparativa fallstudier och enkätundersökningar.)

I samtalen växer en intressant dubbelbild fram. Den ena bilden är präglad av stor harmoni. Politikerna arbetar väl tillsammans, har ett gott förhållande till lobbyister, och de har även ett gott förhållande till väljarna, när de möter dem. I Christiansborg finns en norm som säger att man kan lita på varandra. Den andra bilden, problembilden, växer bl.a. fram när man ser politikerna vid talarstolen. Politikerna har ett gott förhållande till varandra privat, men från talarstolen kan de ta ära och heder av varandra. Vidare kan politikerna visserligen ha ett gott förhållande till väljarna, när de möter dem, men det finns en utbredd kritik av politiken bland väljarna, och så snart politikerna ska möta väljarna genom massmedia uppstår problem.

Det är inte svårt att hitta exempel som illustrerar dubbelbilden av politikerna som dr Jekyll och mr Hyde. När denna anmälan skrivs har den så kallade tamil-rapporten just släppts. Efter flera års politisk strid med hårda ord och omdömen från oppositionen mot regeringen, men förvisso även omvänt, slätar förre oppositionsledaren Svend Auken över motsättningarna. I en artikel i tidningen B.T. skriver han i uppskattande ordalag om de personer som har tvingats lämna sina centrala befattningar efter vad som kallats efterkrigstidens största politiska rättsskandal. Bland annat skriver han att "Mine personlige erfaringer med Ninn-Hansen er absolut positive".

Harmonibilden är den dolda, personliga sidan av politiken. Det är inte på det personliga planet eller i de dagliga rutinerna problemen uppstår. Problembilden däremot berör själva det politiska livet där partierna konfronteras offentligt via massmedia.

Nielsens redovisning av intervjuerna och analysen av dem är elegant. Väljarnas åsikter presenteras genom att ett urval av intervjupersonerna studeras mer ingående. Något karikerade kallas de arbetarkvinnan, läraren, osv. Intervjuerna visar tydligt att åsikterna är mer eller mindre sammanhängande, principiellt hållna och övervägda. Informationsnivå och intresse varierar mellan väljarna, liksom tänkesätt. Möjligen skulle redovisningen ha vunnit på en stramare strukturering. Vidare borde

resultaten ha diskuterats utförligare i förhållande till andra studier på området.

Niels Thomsen sätter in problematiken i ett historiskt sammanhang. Mot bakgrund av grundläggande samhällsförändringar diskuterar han det han kallar *det politiska rotnätet*. Med rotnät avses förbindelselinjerna mellan befolkningen och de politiska institutionerna som ligger utanför det statsrättsligt fastlagda. Det utgörs av alla politiska, fackliga och ideella sammanslutningar, massmedier, institutioner och traditionella eller tillfälliga och informella centra, där samhällsproblem belyses och värderas, och som påverkas av beslutet. Rotnätet tillför de politiska institutionerna livsviktig näring. Bland annat vilar samtal och debatt, förankring, rekrytering samt laglydighet och positiv medverkan till att genomföra statliga initiativ på rotnätet, vilket på så sätt har en legitimerande och tillitsskapande funktion.

Genomgången spänner över en lång tidshorisont, från 1840 och framåt, men vikten ligger på perioden från sextioalet och framåt. Thomsen beskriver framväxten av fyrpartimönstret – Socialdemokratiet, Det Radikale Venstre, Venstre och Højre – kring vilket väljarföreningar, partianknutna tidningar m.m. kretsade och utgjorde på så sätt stommen för rotnätet. Han beskriver också rotnätets tillbakagång, förorsakat av stora väljarvandringar, den förändrade mediasituationen (däribland parti-prensens fall, TV:s entré och förändrad journalistik), studentuppror, de politiska partiernas medlemsfall, intresseorganisationernas framväxt (och därmed förknippade outtömliga särkrav), det utökade partisystemet och ytterligare några andra förändringar.

Anledningen till att tyngdpunkten ligger på perioden från sextioalet och framåt är att Thomsen finner stora förändringar på sextioalet som kan förklara det ökade missnöjet. Det gäller inte minst på det idémässiga planet. "68-ideologin" bidrog både till den kravmentalitet som präglar intresseorganisationernas beteende och till att förändra journalistutbildningen. Vad beträffar intresseorganisationernas betydelse för missnöjet har man emellertid inom projektet valt att avstå från fördjupade studier. Mot bakgrund av den betydelse som

dessa tillmäts förefaller emellertid denna avgränsning något olycklig.

Om journalistiken har Jörgen Westerståhl gjort en särskild delstudie. Han diskuterar i ett kapitel frågan om det ökade missnöjet kan ha ett samband med förändringar i det sätt som televisionen förmedlar nyheter på idag i jämförelse med för 25 år sedan. Han analyserar 4 månaders nyhetsinslag 1965/66 och 1990/91 och finner då att den moderna TV-journalistiken i Danmark, som i så många andra länder, utvecklats till en konfrontationsjournalistik där konfliktmomentet betonas så att det "går ut över den sakliga informationen". (s. 124) När finansloven behandlas i folketinget rapporteras inte om innehållet i regerings- och oppositionsförslagen i samma utsträckning och på samma sätt som tidigare. I stället framställs processen som ett spel där (spekulationer om) olika kombinationer av partikoalitioner utgör nyhetsinslagen. Efter genomgången av *TV-avisens* nyhetsförmedling drar Westerståhl slutsatsen att den nya, aktiva och kritiskt granskande journalistiken rimligen måste ha bidragit väsentligt till missnöjet.

Den moderna journalistiken tillmäts genomgående i boken en stor betydelse för missnöjet bland väljarna. Påståendet att massmedia har skuld i det utbredda missnöjet är emellertid inte okontroversiellt. Journalisternas uppgift kan näppeligen vara att lämna politikerna i lugn och ro att sköta sig själva. En återgång till tidigare okritiska referering på politikernas villkor är, vilket Westerståhl även påpekar, knappast önskvärd.

En intressant, retorisk följdfråga är om massmedia förmedlar en förljugen bild, eller om verkligheten i Christiansborg är sådan, att politikerna förtjänar väljarnas missnöje eller till och med deras förakt. Hans Jørgen Nielsen leder oss in på ett intressant spår för denna diskussion. Han gör det dels genom sin redovisning av det inre folketingsarbetet, dels genom att utreda de krav som politikerna förväntas leva upp till. Nielsens slutsats är att missnöjet kan ha sitt ursprung i delvis oförenliga krav. Väljarna ser gärna att politikerna är sakliga och tar riktiga beslut, men de ska också ta hänsyn till väljarnas önskemål. De önskar även att

politikerna å den ena sidan kunde profilera sig skarpare och hålla avgivna vallöften och å den andra att de kompromissar och samarbetar mera. I en sådan situation är det, som Nielsen påpekar, *ikke let at være politiker*. Dubbelheten ligger emellertid, menar han vidare, inte enbart i väljarnas oförenliga krav, utan i själva demokratins natur. Inbyggt i de politiska debatterna, i pressens analys, i valkampanjerna osv. finns kritik och konkurrens. Både politikerna och väljarna kan ha svårt med konkurrenssidan av politiken.

Vi og vore politikere innehåller även tre uppsatser. Jette Søllinge skriver om pressens täckning av finansloven 1965 och 1991, Henrik Christoffersen om rekryteringen av folketingsledamöter och Jan Beyer Schmidt-Sørensen om den ekonomiska utvecklingen i Danmark.

Sammantaget är boken en intressant probleminventering av missnöjet i Danmark. Genom flermetodanvändningen (som för övrigt förefaller att ha kommit på modet) och genom att inkludera forskare med olika bakgrund och specialiteter i projektet, har man lyckats att belysa missnöjets utbredning och fenomenologi, undersöka olika tänkbara orsaker till det och samtidigt sätta in missnöjet i sitt historiska sammanhang. Trots att undersökningen är mångfacetterad är den väl sammanhållen. Antologier riskerar alltid att peka i olika riktningar, men även på denna punkt har projektet lyckats väl.

Tyvärr saknar man ibland de teoretiska diskussionerna. Referenser till tidigare studier och till den internationella forskningen på området saknas förvisso inte, men de är, menar jag, för få.

I *Kan vi stole på politikerne?* sammanfattas forskningsprojektets huvudresultat på ett lättillgängligt sätt. I boken kommenterar dessutom förre statsministern Paul Hartling, förre talmannen i folketinget Svend Jacobsen och förre departementschefen Erik Ib Schmidt resultatet i forskningsprojektet och de tar även upp de diskussionsämnen som de ger upphov till. Genom att på detta sätt sprida forskningsresultat och väcka debatt finns det stor chans att nå en bredare publik än sedvanligt. Bokens

form och tilltänkta funktion manar till efterföljd!

Sambandet mellan politiskt missnöje och EG-inställning

Minsta gemensamma nämnare för de båda projekten är att de behandlar frågan om det finns ett samband mellan politiskt missnöje och inställningen till EG. Statistiskt föreligger ett samband, men som bland annat Ole Tonsgaard påpekar finns det all anledning att vara på sin vakt emot skensamband. Här föreligger såväl teoretiska som metodiska problem. Det sista gäller inte minst frågeformuleringen i enkäter. I två av delundersökningarna argumenteras det för att det finns ett kausalsamband mellan missnöje och EG-inställning. Väl att märka har de emellertid olika riktning på sambandet.

Jørgen Goul Andersen hävdar att inställningen till EG, tillsammans med inställningen till invandrare och u-hjälp, framstår som lika avgörande för det politiska misstroendet som den konventionella polariseringen omkring partipolitiken och höger-vänsterdimensionen. Han påpekar att flera undersökningar har visat att motvilja mot att betala till främmande och negativ inställning till EG-integration är åsikter som frodas bäst bland resurssvaga grupper. Dessa åsikter utmärks dessutom av att de inte får något utlopp i debatten, utan hålls nere. Mot den bakgrunden, säger Goul Andersen, är det inte ologiskt att missnöje blir ett naturligt "alternativ". Det finns helt enkelt inga andra kanaler.

Palle Svensson visar i sin analys att politikermisstroendet spelade en stor roll för utfallet av folkomröstningen den 2 juni. Bland de väljare som har en mycket stor tillit till politikerna var det endast 26 % som röstade nej, medan 82 % av de som har en mycket liten politikertilltro röstade nej. Mönstret håller i sig även om man tar hänsyn till väljarnas grundläggande åsikt till EG.

Bilden av sambandet är emellertid inte entydig. Av de undersökningar som gjorts av Hans Jørgen Nielsen och Ole Tonsgaard framgår, att när väljarna själva har fått uppge orsaken

till missnöjet respektive ställningstagande i folkomröstningen, nämns sambandet inte särskilt ofta. Det skulle kunna tyda på ett skensamband. Någon entydig slutsats går, med andra ord, inte att dra efter att ha läst rapporterna.

Avslutning

Problemen som väcks i rapporterna är i första hand danska, men mot bakgrund av förändringar i förtroendemönster och EG-politik i de övriga nordiska länderna finns det mycket att hämta för läsare i dessa länder som är intresserade av politikerförakt, EG-politik och kopplingen däremellan. Det är lätt att rekommendera alla tre böckerna, men om jag ska sätta någon i främsta rummet blir det *Vi og vore politikere*. Att jämföra böckerna är möjligen orättvist, eftersom omständigheterna och syftena varierar, men genom en skicklig kombination av å ena sidan spännvidd och översikt och å den andra djup och förståelse, är *Vi og vore politikere* en särskilt läsvärd rapport om förhållandet mellan väljare och valda.

Låt mig avsluta bokanmälan med ett känt citat ur debatten. Erhard Jakobsen, grundare och mångårig ledare för Centrumdemokraterna, sa en gång: "Hvis der sidder nogle idioter i Folketinget, må der i befolkningen sidde nogle endnu større idioter, der har valgt os."

Ingvar Mattson

Referenser

- Helenius, Ralf *Förstå och bättre veta. Om hermeneutiken och samhällsvetenskaperna*. Stockholm, 1990: Carlssons bokförlag.
- Håkansson, Anders *Konsten att vinna ett val. En studie av fram- och tillbakagångar för socialdemokraterna i kommunvalet 1988*. Lund, 1992: Statsvetenskapliga institutionen.

RISTO PENTTILÄ: *Finland's Search for Security through Defence*. London 1991: Macmillan.

På sistone har betydande uppmärksamhet ägnats åt frågan huruvida Sverige under efterkrigstiden på tvärs med den så länge allenarådande neutralitetsdogmen aktivt förberedde mottagande av militärt bistånd från NATO i en krigssituation. Mot den bakgrunden är det intressant att notera att den finländske forskaren Risto Penttilä i sin bok "Finland's Search for Security through Defence" rest frågan huruvida inte Finland sin rådande VSB-politik till trots under tiden från stilleståndsavtalet 1944 och fram till 1989 förberedde ett aktivt militärt försvar mot en sovjetisk angripare. Penttilä har för en bredare finländsk allmänhet gjort sig känd som en av media flitigt anlitad debattör i allmänna säkerhetspolitiska spörsmål. Idag innehar han en forskartjänst vid Finlands försvarsministerium.

Penttilä gör en för sin framställning grundläggande indelning av det efterkrigstida finländska säkerhetspolitiska etablissemanget i modernister och traditionalister. Modernisterna var de som i samklang med Paasikivi-Kekkonen-linjen hävdade att Finland inte behövde göra några förberedelser för att möta ett anfall från Sovjetunionen, utan istället måste utveckla kapacitet att hejda och avvärja västerifrån kommande framstötter riktade mot Sovjetunionen genom finländskt territorium eller luftrum. Traditionalister var de som höll fast vid att arvfjenden var sig lik. Enligt dem var det fortfarande Sovjetunionen som utgjorde det allt överskuggande hotet mot Finlands säkerhet, alldeles oavsett vad som sades av politikerna i Helsingfors och Moskva. Vad Penttilä på ett skickligt sätt visar är att man på militärt håll i stor utsträckning fortsatte att planera och agera utifrån traditionalist-scenariot. Detta visade sig framför allt i att man ansåg att det finländska försvaret måste kunna möta en massiv markattack österifrån samt behärska strategier för att bekämpa en ockupation. Detta var ett scenario som klart och tydligt räknade med en enda potentiell angripare: Sovjetunionen. I realiteten, visar Penttilä, kom därför

Finlands aktiva krigsplanläggning att tillgodose båda synsätten.

Att den finländska militären envist fortfor att planera utifrån traditionalistscenariot är ett viktigt rödtråd. Emellertid skulle man gärna sett att Penttilä med ännu större eftertryck fokuserat på denna centrala aspekt. Av bokens inledning bibringas man intrycket att framställningen i allt väsentligt kommer att röra den militära komponenten av Finlands säkerhetspolitik. Detta håller dock inte helt och hållet streck. I väl hög grad formar sig nämligen Penttiläs studie till ännu en framställning av Finlands efterkrigstida internationella position i allmänhet och dess relation till Sovjetunionen i synnerhet. Skeenden som återlämnandet av Porkkalanbasen 1955-56 och notkrisen 1961 är förvisso högeligen intressanta, men de har grundligt skildrats förut. Inte för att Penttilä gör ett sämre jobb än föregångare som George Maude, John P. Vloyantes och Roy Allison. Det är bara det att de var först och att hans bok kanske inte tillför så mycket nytt just i dessa avseenden. En omständighet skall emellertid inte fördöljas, och det är att när Penttilä skrev sin bok var det fortfarande mycket djävt av en finländsk forskare att öppet och förutsättningslöst diskutera premisserna för Finlands neutralitet. Således har han på det sättet gjort en aktingsvärd pionjärsats.

En aspekt som Penttilä nämner, men som man skulle ha önskat att han behandlat mera konsekvent, är de mångåriga misshälligheterna mellan president Kekkonen och den finländska militärledningen. Här söker författaren peka på möjliga förklaringsfaktorer, såsom Kekkonens egna lätt traumatiska erfarenheter av militären och militärlivet, men också hans uppfattning att generalitetet opponerade sig mot den vänskapliga politiken gentemot Sovjetunionen. I fråga om den senare aspekten skulle det ha varit intressant om Penttilä byggt mera på den begreppsindelning som han själv tillhandahåller. I den mån Kekkonen befattade sig med säkerhetspolitikens militära komponent var han nämligen otvivelaktigt en modernist. Att det därför rädde en komplicerad relation mellan honom och den till övervägande delen traditionalistorienterade militären är

inte ägnat att förvåna. I vilket fall är det uppenbart att det faktum att militären i så hög grad klamrade fast vid traditionalistscenariot innebar en sannskyldig utmaning mot den officiella Paasikivi-Kekkonen-linjen.

Samtidigt visar Penttilä på intressanta svängningar i Kekkonens syn på militärutgifternas storlek. Presidenten verkade oftast för en återhållsam bedömning av militärens budgetskanden. Efter notkrisen 1961 var han dock benägen att tillstyrka en väsentlig ökning av resurstilldelningen, eftersom Moskva påtalat brister i Finlands försvarsberedskap västerut. Efter något år återgick Kekkonen emellertid till sin restriktiva hållning. Även på 1970-talet medverkade han till att ge ett markant resurstillskott åt militären, och då också till att täcka sådana utgifter som helt klart innebar praktiska förberedelser för traditionalistscenariot. Denna gång stod anledningen att finna i att Sovjetunionen intagit en mycket avog hållning till den finländska neutraliteten. Som Penttilä antyder kan detta ha fått den finländske presidenten att omvärdera behovet av ett starkt finländskt försvar med förmåga att möta ett angrepp, varhelst det kom ifrån.

Kekkonen hade under sin presidenttid tvevelsutän en särställning i finländsk politik. På ett sätt, som det idag kan vara svårt att föreställa sig, dominerade han helt i fråga om att ange riktlinjerna för den förda politiken och fylla denna med ett faktiskt innehåll. Ändå är det synd att Penttilä inte ägnat mera energi åt att söka utröna huruvida Kekkonens inställning i de militära frågorna var representativ för politiker-etablissemangen i övrigt. Man hade gärna också sett att Penttilä mera konsekvent undersökt hur mycket politikerna i allmänhet visste om traditionalistscenariots användning som militär planeringsbas och i vilken grad det på denna punkt fanns motsättningar mellan andra ledande politiker än Kekkonen å ena sidan och militären å den andra.

Risto Penttilä disputerade i Oxford 1988. Efter omarbetning av avhandlingen var boken färdig att ges ut på Macmillan 1991. Vad som hände däremellan på den internationella arenan behöver knappast upprepas här. Omvälvningarna i Europa gör att Penttiläs bok får ses

som ett nutidshistoriskt verk med begränsad relevans för dagens situation, där varken VSB-pakten, Sovjetunionen eller ens det som tidigare kallades "neutralitet" längre existerar. Sedd utifrån det perspektivet är emellertid Penttiläs studie på det hela taget ett ypperligt stycke forskningshantverk, vari väl belyses en aspekt av Finlands kamp för att skaffa sig ökat manöverutrymme på den internationella arenan.

Bo Petersson

Referenser

- Allison, R, 1985. *Finland's Relations with the Soviet Union 1944-1984*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Maude, G, 1976. *The Finnish Dilemma. Neutrality in the Shadow of Power*. London: Oxford University Press.
- Vloyantes, J P, 1975. *Silk Glove Hegemony: Finnish-Soviet Relations 1944-74: A Case Study of the Theory of the Soft Sphere of Influence*, Kent: Kent University Press.

KURT JOHANNESON, OLLE JOSEPHSON OCH ERIK ÅSARD (RED): *Svenska tal från Torgny lagman till Ingmar Bergman*, Stockholm: Norstedts 1992.

Kurt Johannesson, Olle Josephson och Erik Åsard har gemensamt tagit sig an den vällovliga uppgiften att sammanställa den första antologin över berömda svenska tal på mer än hundra år. Redaktörerna påtalar i sitt förord att det en tid föll helt ur modet att i historieskrivningen uppmärksamma svenska nyckeltal, men att en reaktion nu satt in. Den "gamla" historien är på väg tillbaka, menar de.

Antologin består av 45 stycken tal, såsom undertiteln anger alltifrån Torgny lagman till Ingmar Bergman. Det senare är ett tal som Bergman låter krumeluren Gustaf Adolf Ekdahl i Jarl Kullens gestaltning hålla i filmen "Fanny och Alexander". Det är ett med andra ord ett ganska så brett spektrum som sam-

lingsvolymen täcker in. Här återfinns såväl Gustav Vasas vredgade tal inför riksdagen i Västerås 1527, som Per Oscarssons på sin tid riksbekanta kalsongtal i Hylands hörna. För att sätta in talen och talhandlingarna i sina sammanhang har redaktörerna, allt efter sina tidsmässiga ansvarsområden, skrivit korta och pregnanta inledningar, vari kontexten presenteras.

Man kan självfallet alltid kritisera urvalet i en antologi. Detta måste med nödvändighet vara subjektivt och styrt av tycke och smak. Johannesson, Josephson och Åsard är väl medvetna om detta problem, vilket de också understryker i sitt förord. Personligen tycker jag dock att de lyckats förträffligt i sitt urval. Mina egna favoriter i samlingen är Gustav Vasas nämnda tal i Västerås till de otacksamma undersåtarna ("... jag har dock intet att vänta i lön än att I gärna såge att yxan sutte i huvudet på mig, men I viljen icke själva hålla i skaftet") samt Tage Danielssons oförlikneliga Harrisburgmonolog "Om sannolikhet" ur revyn Under dubbelgöken 1979.

Även om "Svenska tal..." innehåller ett och annat exempel på att svensk talekonst stundom också varit tämligen tungfotad, är antologin en njutbar och tilltalande produkt. Redaktörerna har tveklöst fyllt en lucka i de svenska folkbiblioteken, och det skall de ha en rejäl honnör för.

Bo Petersson

LEIF LEWIN: *Samhället och de organiserade intressena*. Stockholm: Norstedts Juridik 1992.

Är det möjligt att förverkliga idealet om den allmänna och lika rösträtten i ett system där korporatismen är stark, dvs där intresseorganisationer medverkar i styrningen av samhället? Denna övergripande fråga bildar ramen för Leif Lewins bok *Samhället och de organiserade intressena* (Norstedts Juridik 1992). Boken utgör upptakten för ett forskningsprogram

Statsvetenskaplig Tidskrift 1993, årg 96 nr 1

vid Statsvetenskapliga institutionen i Uppsala. Finansiär är Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond. Inom projektet har hittills också utkommit Bo Rothsteins arbete *Den korporativa staten* (1992).

I kort sammanfattning är Lewins svar på den inledande frågan härovan nej. Starka intresseorganisationer utgör ett hinder för det direktinflytande via valsyste­met som förespråkades av bl a Jean Jacques Rousseau och John Stuart Mill. Varför tolereras då organisationerna? Lewins svar är att de utgör ett funktionellt svar på demokratins intensitetsproblem, dvs problemet att tillfredsställa de särskilt intensivt engagerade medborgarna.

Majoritetsregeln ger samma vikt åt de ljusta och de starkt engagerade. De senare kan, om deras krav inte tillräckligt observeras, hota att lämna gemenskapen, i värsta fall genom att använda våldsmetoder. Det politiska systemet måste ta hänsyn till att vissa grupper har särskilt stor beredskap att handla kollektivt och organiserat. Lösningen blir att inlemma organisationerna i demokratin. "Organisationerna är", säger Lewin, "den praktiska lösningen på demokratins intensitetsproblem. Vi kan inte utforma den parlamentariska kanalen så att alla blir tillfredsställda. Därför öppnar vi ytterligare en kanal för medborgarnas inflytande över de politiska besluten – en korporativ kanal" (s 21-22).

I bokens huvuddel behandlar Lewin organisationernas roll som garantier för arbetsfred och "goda relationer" (kap 2), den svenska och internationella forskningen om korporatism (kap 3) samt upplösningen av den västeuropeiska korporatismen och uppbrottet från den svenska modellen (kap 4). Ett kort avslutningskapitel, betitlat "Tilltro och besvikelse", tar upp den i olika opinionsundersökningar noterade tendensen till ökad misstro mot partier, politiker och – framför allt – de fackliga organisationerna.

Den internationella forskningen lyfter ständigt fram Sverige till en tätplats bland de korporativa samhällssystemen. Korporatismen har varit stark i Sverige, men en omsvängning har inträffat under de senaste två decennierna. Korporatismen är i själåtåget. Den järntriangel

som utgjorts av staten, facket och arbetsgivarerna är på väg att snabbt rosta sönder. Arbetsmarknadsorganisationernas deltagande i statliga utredningar och remisser har minskat. Partssammansättningen i verksstyrelserna har upphört; i och med att Svenska Arbetsgivarförbundet lämnade dem år 1991 blev detta, genom regeringens medverkan, allmän politik. Organisationernas inflytande i löneförhandlingssystemet har brutits upp och blivit mindre blockpräglad. Antalet gränsvister mellan löntagareorganisationerna har tilltagit. Misstron mot partier, politiker och – i synnerhet – de fackliga organisationerna har ökat. Organisationerna blir alltmer "överlastade" och förmår inte längre infria medlemmarnas förväntningar.

De svenska erfarenheterna kan generaliseras: den västeuropiska korporatismen är stadd i upplösning, dess grepp håller på att lossna (s 127). Vi bör, syns författaren mena, inte beklaga denna utveckling. Korporatismens död ger en ny chans åt majoritetsregeln och det äkta medborgarskapet. Rousseaus tanke om det politiska inflytandet som produkten av "en rent intellektuell reflektion bland medborgarna" (s 33) kan äntligen förverkligas. Alla medborgare kan möta staten som individer. Så långt Lewin.

Samtidigt som *Samhället och de organiserade intressena* innehåller åtskilligt empiriskt material till belysning av de senaste årens förändringar av svensk politik är det främst den teoretiska diskussionen som tilldrar sig uppmärksamhet. Den är enligt min uppfattning ideologisk och, bitvis, tendentiös. Den är anmärkningsvärt enögd, något som också får effekt i genomgången av datamaterialet. Låt mig dock konstatera att den inledande uppsatsen om intensitetsproblemet är en utomordentlig genomgång och problemformulering, kort, välformulerad och provokativ. Ribban sätts mycket högt, och kanske är det de höga anspråk man omedelbart får som gör att boken i övrigt känns svag. Den formella elegansen till trots är detta en bok som slirar avsevärt mellan start och mål, teoretiskt såväl som metodologiskt.

Korporatismen står närmast definitionsmässigt i motsatsställning till den klassiska demokratiteorin. Däremot är det mindre givet att den också står i motsats till *demokratin*, om man med det begreppet förstår inte bara folkstyrets former utan också dess innehåll. Åtskilliga länder – bland dem Sverige – har lyckats förverkliga en kombination av starkt inflytande från olika intresseorganisationer med högt valdeltagande, utbrett politiskt deltagande och ett stabilt välfärdssystem. Det är inte givet att Rousseaus alternativ ger oss ett bättre och rikare liv. Den ensamma politiska människan blir på en partistyrd åsiktsmarknad lätt betraktad som en kund eller klient, och möjlig att manipulera med pengar. De skorporativa systemen har förvisso brister, men inflytandet via organisationerna har samtidigt minskat incitamenten för handel med röster och försvarat uppkomsten av sådana politiska patronatssystem som existerade i Chicago under Richard Daley och som man idag finner i bl a Italien (se översikt av Gustavsson 1992). Så vill nog inte heller Lewin ha det, men det står det inget om i hans bok.

Det är således hos Lewin inte frågan om någon pro et contra-diskussion som också utsträcks till de alternativ som eventuellt väntar efter korporatismen. Korporatismen, och i synnerhet dess svenska variant, kontrasteras mot ett teoretiskt ideal. Det är en orättvis match, där vinnaren från början är utsedd. Det individualistiska idealet vinner. Denna starkt ideologiska utgångspunkt har, som det verkar, fått styra urvalet av källor och har dessvärre också delvis påverkat presentationen av de data Lewin för fram för att bygga under sina ståndpunkter.

Lewin bygger upp bilden av korporatismen genom att länka samman institutionernas försvarare Burke och Hegel med svenska företrädare för stabilitet och samhällelig harmoni som Erik Gustaf Geijer och Rudolf Kjellén. Han tar också den amerikanske nationalekonomen Mancur Olson till hjälp för att föra sitt idéhistoriska resonemang fram till dagens datum. Korporatismen, denna "andra kanal" för inflytande, representerar förstelning ("skleros"), politisk tröghet och konservatism och en

svårighet för den enskilde att få sina individuella intressen beaktade.

Korporatismbegreppet är besvärligt på många sätt, bl a genom att det bär på ett olyckligt arv av dunkel funktionalism. Föreställningarna om ett organiskt samband mellan staten och individerna är ju ingalunda någon specialitet för t ex Rudolf Kjellén utan förekom i rikt mått inom den gren av korporatismen som Schmitter (1974) kallar "statskorporatism" och som representeras av bl a olika fascistiska regimer. Organisationerna tilläts existera i den mån de utgjorde funktionella delar i en helhet definierad av det högre förnuft som representeras av staten.

Forskningen om korporatism har ansträngt sig en hel del att komma ifrån detta dunkla idéarv. Ett gott exempel är Gunnar Heckschers *Staten och organisationerna* (1951), som ju noga sökte skilja "statskorporatism" från "fri korporatism". I det senare fallet är det organisationerna som ställer villkor för samarbete med staten, och föreställningarna om ett organiskt samband mellan särintressen och statsintressen har övergivits. Man kan säga att Heckschers utveckling av teorin om korporatismen också innehåller en uppfordran till forskaren att precisera aktörerna i det korporativa spelet.

På denna punkt innebär Lewins bok, enligt min uppfattning, ett rejält steg tillbaka in i dunkelheten. Aktörerna förblir i hans teoretiska resonemang anmärkningsvärt anonyma och döljs i generella idéhistoriska formuleringar där samhällssystemet är ändamålsdrivet med korporatismen som dess tänkta slutfas. Burke och Hegel buntas ihop med Geijer och Kjellén i en argumentationskedja som har till syfte att länka ihop organisationerna, i synnerhet de fackliga, med korporatism, och korporatism med konservatism. Organisationernas funktion sägs vara att upprätthålla lugn och "goda relationer" i samhället. Lugnet är dock bedrägligt, ty "friden är förtryckets tillstånd" (Machiavelli, Lewin s 21). Så är vi där: fackföreningen är granne med förtrycket.

Frånsett frågan om hur organisationernas sociala funktion bestäms – enbart Lewins åsikt torde inte räcka – hamnar författaren i en egen-

domlig historieskrivning. Vilka är "vi" som öppnar den korporativa kanalen? När öppnades den? Organisationerna på den fackliga sidan började i Sverige framträda långt innan det parlamentariska systemet blev tillgängligt för arbetarna. Organisationerna uppkom inte som någon "praktisk lösning" på ett redan existerande demokratiproblem, utan skapades av vissa underprivilegierade grupper för att vinna det inflytande som dittills förnekats dem. Den organisatoriska kanalen var för länge sedan etablerad när den parlamentariska öppnades. Till detta öppnande bidrog i hög grad just arbetarrörelsens organisationer.

Men för Lewin står inte de fackliga organisationerna för demokratiska framsteg, utan för stagnation. En ny associationskedja får denna ekvation att gå ihop. Kjellén fungerar för Lewin som ett slags felande länk mellan korporatism och konservatism, och får representera Lewins huvudtanke om organisationerna som funktionella för samhällets jämvikt. Kjelléns organismteori – sedermera rejält häcklad av bl a Herbert Tingsten – företer utan tvekan korporativa drag. Kjellén var också konservativ, vilket Nils Elvander väl belagt i sin avhandling *Harald Hjärne och konservatismen* (Elvander 1961:280 f). Kjellén var inte ensam i att företräda denna kombination, menar Lewin, och utvidgar så resonemanget till att gälla den svenska konservatismen över huvud taget: "Den korporativa ideologin om hur man skulle gå till väga för att främja samhällsfreden och de goda relationerna mellan medborgarna fick *de konservativa* att se positivt på de stora organisationerna, när dessa började framträda vid sekelskiftet" (s 28f; min kurs.).

Konservatismen gillar förvisso lag och ordning. Kan ordningen förbättras genom att organisationerna accepterar och samarbetar med statsmakten finns för konservatismen rimligen ingen anledning att bekämpa organisationerna. Men så förhöll det sig ju inte i Sverige vid 1800-talets slut. Det är befängt att antyda att de svenska konservativa vid denna tid skulle ha utsträckt detta gillande också till arbetarklassens organisationer. Tvärtom, som Elvander övertygande visar med citat från bl a Ha-

rald Hjärne (se Elvander 1961:472 f) sågs arbetarrörelsen som den verkliga samhällsfonden.

Den korporatism som i Sverige så småningom följer av arbetarrörelsens framväxt är således ett annat slags korporatism än den som vissa försvarare av den dåvarande statsmakten kunde stödja. Den statskorporatism som Kjellén hyllade är något helt annat än den "fria korporatism" som växte fram successivt med början kring 1930. I Lewins framställning blir emellertid denna distinktion mindre viktig. Anledningen blir efter hand tydlig: endast den statskorporativa vinklingen gör det möjligt att framställa den svenska modellen som trög, andefattig och lätt fåaktig jämfört med majoritetsregelns individualism och friskhet.

Det är, tror jag, just bindningen till organisationsformer (grad av centralisering, hierarki, organisationsmonopol etc) och ett motsvarande ointresse för intressepolitikens *inhåll* som gör korporatismforskningen – inte bara i Lewins tappning – egendomligt substanslös. Den möda Lewin i sitt tredje kapitel lägger ned på att diskutera olika definitioner av korporatism är omfattande och berömvärd. Men vi står inom korporatismforskningen inför ett något egendomligt faktum: det, nämligen, att sinsemellan mycket olika definitioner ger likartade empiriska resultat. Detta antyder att även de, enligt Lewin, tämligen grumliga tidigare korporatismforskarna – Schmitter, Wilensky, Schmidt, Lehmsbruch – kommer nära något slags gemensam sanning. Lewins egen genomgång av olika internationella studier (s 82–92) visar att Sverige, Norge och Österrike genomgående återfinns i toppen på korporatistmigan, medan länder som USA och Italien genomgående hamnar mycket långt ner.

Här finns det nu anledning att ställa frågan om korporatismens studieobjekt. Vad är det som egentligen döljs i begreppet korporatism och som återspeglas i de många snarlika internationella rangordningarna? Kanhända är det så att den variabel som mer än någon annan definierar detta forskningsområde är relationen mellan staten och arbetarklassens organisationer. Studerar man de av Lewin refererade rangordningarna av länder efter grad av kor-

porativism är det påfallande hur väl dessa samvarierar med den rangordning Walter Korpi (1981:32 ff) gör av samma länder efter arbetarklassens (a) mobiliseringsgrad (mätt i grad av facklig organisering och vänsterpartiers andel av valmanskåren) och (b) kontroll över regeringarna. Högt på listan kommer här Sverige, Norge och Österrike med hög mobilisering och stabil kontroll av regeringarna. Långt ner kommer bl a Italien och USA med låg mobilisering och låg kontroll eller utestängning av arbetarklassen.

Frågan är om inte Korpis ansats egentligen ställer det statsvetenskapliga problemet bättre än vad som sker i den neokorporatistiska forskningstraditionen. På vilket sätt förändras betingelserna för välfärdsstaten när "korporatismen" förlorar greppet? Korpis data antyder att svaret inte står att finna i en allmän hänvisning till olika staters organisationsmonster, utan i de möjligheter löntagarna och deras organisationer har att via staten uppnå en för dem gynnsam fördelning av det ekonomiska överskottet. Om arbetarpartierna förlorar regeringsmakten, och om de förblir i underläge, ökar konfliktnivån på arbetsmarknaden (jfr Korpi 1981:184 tab. 6.2). Länderna högst på korporatistskalan har haft stabila relationer i kraft av det nära förhållandet mellan staten och de fackliga organisationerna. När "korporatismen" avtar i Sverige och konfliktnivån ökar återspeglas detta bl a i en växande åsiktssklyfta mellan regeringen och facket. Det är denna spänning mellan regeringsmakt och löntagarkrav som mer än något annat definierar korporatismforskningens kunskapsområde, men som också döljs när dess definitioner koncentrerar sig på formella aspekter. Mot denna bakgrund innebär Lewins egen definition av korporatism (s 57) inte någon förbättring jämfört med Schmitters, som han hårt kritiserar. Lewin definierar korporatism som "en av statsmakterna erkänd medverkan från organisationerna i beslut eller förvaltning inom den offentliga verksamheten". Men det är beslutens *substans* som mer än något annat gör relationen mellan samhället och de organiserade intressena intressant.

Några ord behöver också sägas om Lewins användning av Mancur Olsons teori om kollektivt beteende. Lewin tar hans arbete som grund för sin tes att korporatismen handlar om främjandet av "goda relationer". Men Olson har faktiskt ingenting alls att säga om relationernas kvalitet. Han begränsar sig strikt till jämförelser av länders ekonomiska tillväxt och relaterar denna till förekomsten eller avsaknaden av organisationer. Data om tex strejker eller lockouter hade på ett avgörande sätt kunnat fördjupa hans resonemang just genom att föra in relationerna på arbetsmarknaden som förklaringsfaktor (men hade troligen samtidigt inneburit att han fått revidera sin huvudtes; se Abrahamsson 1986:81–85). Det enda som förenar Lewin och Olson är att de bägge ser organisationerna som anomalier, som avvikelser från idealet om den på marknaden, eller i politiken, enskilt agerande individen. I Olsons fall heter han Economic Man, i Lewins Political Man. Ingen av dem har några kamrater. Varken Lewin eller Olson lyckas visa varför samhället blir bättre på det viset.

Dataunderlaget

Det är, som sagt, de teoretiska spörsmålen som i första hand intresserar i Lewins bok. Samtidigt finns emellertid ett omfattande datamaterial som på olika sätt söker belysa de korporativa systemens hädanfärd. Jag skall här begränsa mig till den del av hans diskussion som gäller Sverige och uppbrottet från "den svenska modellen".

Reformpolitiken i den svenska "korporatismens" tappning har stagnerat, och Lewin är långtifrån den ende samhällsforskare som på senare år har påstått detta. Lewins dödförklaring av den svenska modellen sker emellertid på bitvis lösa grunder. Eftersom han själv har höga krav på användningen av data finns det anledning att peka på några fall där dessa ambitioner knappast uppfylls. Det gemensamma för dessa fall är också att de, med den utformning de får, underbygger Lewins tes om korporatismen som stagnations- och sklerosfaktor.

Lewin menar att den svenska korporatismens nedgångsfas 1970–1990 kännetecknas av att Sverige haft en långsammare ekonomisk utveckling än "jämförbara länder" (s 116). Han bygger detta på en skrift från SAF (*Fakta om Sveriges ekonomi 1991*) vilken visar att den svenska BNP-tillväxten varit långsammare än OECD-genomsnittet. I frågan om vad som är "jämförbara länder" har under 1990 och 1991 i *Ekonomisk Debatt* och i dagspressen förts en tidvis våldsamt diskussion mellan Walter Korpi och ett flertal ekonomer, där den förre hävdade att en jämförelse mellan Sverige och hela gruppen OECD-länder leder fel. Sverige hade, fram till slutet av 80-talet, inte halkat efter om man jämför med de rikare OECD-länderna. (Inläggen finns sammanfattade i Korpi 1992.) Lewin berör inte med ett ord denna debatt. Antingen känner han inte till den eller också anser han SAF:s uppgifter vara oproblematiske. När hans bok skrevs var det inte det, även om den ekonomiska utvecklingen sedan dess varit mer entydigt negativ.

På liknande sätt förhåller det sig med Lewins påstående om att hierarki och centralisering har ökat inom de fackliga centralorganisationerna. Här antyder Roger Molins avhandling (Molin 1991), förbisedd eller glömd av Lewin, att tidigare forskning (främst Hadenius 1976) missat väsentliga aspekter och bortsett från att centraliseringstendenserna åtföljts av en utbyggnad av lokala fackliga organisationer. Eftersom detta i hög grad talar emot en av Lewins huvudhypoteser ("ju mera korporativ beslutsprocess, desto mera monopolistiskt och hierarkiskt uppbyggda organisationer..." s 72) ser glömskan anmärkningsvärt selektiv ut.

Lewin slår också fast, med hänvisning till Elvander (1988) att organisationernas monopol minskat bl a genom att antalet gränstvister mellan de fackliga organisationerna tilltagit. Vid närmare granskning visar det sig att Elvanders källa är ett tal av Ingvar Seregard på PTK:s extrakongress i februari 1985. Inga siffror över gränstvisters utveckling nämns där: Seregard ger endast ett antal exempel som gäller TCO-förbund (se Elvander 1988:359). Den existerande statistiken för LOs del visar knappast på någon markant ökning. De

gränstvister som gått till medling är endast ett fåtal och någon slutsats om en tendens till ökning eller minskning kan knappast utläsas av dessa siffror (se Ahlén 1990:39 tab 5).

Sammanfattningsvis: Leif Lewin gör det lätt för sig. Korporatism och konservatism är inte sammanlänkade på det enkla sätt Lewin söker leda i bevis. Varje korporativt system som kontrasteras mot det individualistiska idealet är dömt till en, i bästa fall, andrarangsplats så länge prövningen enbart sker på teoriplanet. När Lewin kommer in på empiriska data har han en benägenhet att slarva över, eller helt framt bortse från, forskningsresultat som skulle sätta hans eget resonemang ifråga. Därmed blir hans beskrivning av den svenska "korporatismen" tvivelaktig och – i det ovan nämnda teoretiska sammanhanget – tendentiös.

Detta är en bok om det önskvärda i oorganiserade intressen, snarare än en genomgång av de problem som kan vara intressanta i ett projekt som handlar om riksdagen och de organiserade intressena. Den är förvisso bara en inledande del av ett större åtagande, och Rom byggdes ju inte på en dag. Om detta är en del av grundarbetet blir man dock betänksam inför det fortsatta bygget.

Bengt Abrahamsson

Referenser

- Abrahamsson, Bengt (1986) *Varför finns organisationer?* Stockholm: Norstedts.
- Ahlén, Kristina (1990) *Jurisdictional Conflict in Britain and Sweden*. Stockholm: Arbetslivscentrum (working paper).
- Elvander, Nils (1961) *Harald Hjärne och konservatismens. Konservativ idédebatt i Sverige 1865–1922*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Elvander, Nils (1988) *Den svenska modellen. Löneförhandlingar och inkomstpolitik 1982–1986*. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- Gustavsson, Rolf (1992) En politisk revolution i Italien. *Svenska Dagbladet* 30 november.
- Hadenius, Axel (1976) *Facklig organisationsutveckling. En studie av Landsorganisationen i Sverige*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Heckscher, Gunnar (1951) *Staten och organisationerna*. Stockholm: Kooperativa förbundet (andra omarb. uppl.).
- Korpi, Walter (1981) *Den demokratiska klasskampen. Svensk politik i jämförande perspektiv*. Stockholm: Tiden.
- Korpi, Walter (1992) *Halkar Sverige efter? Sveriges ekonomiska tillväxt 1820-1990 i jämförande belysning*. Stockholm: Carlssons.
- Molin, Roger (1991) *Organisationen inomfacket*. Stockholm: Carlssons.
- Rothstein, Bo (1992) *Den korporativa staten*. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- Schmitter, Philippe (1974) Still the Century of Corporatism? *Review of Politics*, 36, s 85-131.

Genmäle

Under den intressanta diskussionen om den avklingande korporatismen, som jag haft förmånen att medverka i på senare tid, har det visat sig att det mest hjärnblödningsframkallande greppet är att framställa dagens socialdemokratisk-fackliga system som en arvtagare till Burkes korporatism. På Bengt Abrahamsson har, som läsaren märker, effekten varit osedvanligt lyckad. Men det förhåller sig faktiskt som jag hävdar: mot den jakobinska individualismen står såväl den gamla etatistiska konservatismen som 1900-talets etatistiska fackföreningsrörelse. Lewin buntar ihop Burke och Hegel med Geijer och Kjellén, klagar min kritiker. Ja, det gör jag, därför att det finns en idéhistorisk linje som förenar dem. Lewin finner likheter mellan den gamla korporatismen och arbetarrörelsens organisering, anmärker han. Ja, det gör jag, därför att den gren av arbetarrörelsen som valde revisionism i stället för revolution slog in på konservatismens upptrampade stigar av stegvisa förändringar inom det bestående systemet. Abrahamsson har inte tillräckligt beaktat skillnaden mellan gammal socialkonservativ ideologi och den internationellt sett aggressiva Manchesterliberalism, som satte sin prägel på den svenska industrihögern i början av seklet – inte minst just på grund av fruktan för socialdemokratins senkomna men explosionsartade genombrott i vårt land.

Jag har velat skildra den svenska korporatismens utveckling och begynnande upplösning. Däremot värderar jag inte, vilket Abrahamsson har svårt att förstå. "Vi bör, syns författaren mena, inte beklaga denna utveckling." Det synes författaren inte alls mena. Och inte heller motsatsen. Det är faktiskt möjligt – för somliga – att förhålla sig känslomässigt neutral till sitt analysobjekt. (Upprört utropar Abrahamsson: "Så är vi där: fackföreningsrörelsen är granne med förtrycket." Den som studerat trakasserier inom fackföreningsrörelsen mot dem som reserverat sig mot kollektivanslutningen har svårt att dela Abrahamssons indignation.) Min synpunkt är sålunda *inte* att "atomismen" skulle vara något önskvärt utan att korporatismen, som en gång förvandlade arbetarklassen från missnöjesgrupp till den främsta sociala bäraren av statsintresset, under åttiotalet inte längre levererade vad den lovat. Eller med Ralf Dahrendorfs ord:

Den viktiga poängen i sammanhanget är att korporatismen inte stod sig. Den må ha varit den långsiktiga verkan av tillämpningen av Keynes men den ledde vid dagens slut till protesterna från Schumpeters folk, från entreprenören eller i varje fall från dess 'yuppieversion' – kasinokapitalisten.

Inte heller har jag några nyliberala ideal. "I Olsens fall heter han Economic Man, i Lewins Political Man. Ingen av dem har några kamrater." Jag har skrivit en hel bok (som Abrahamsson antingen förbiser eller inte känner till, för att använda hans egen artiga polemik), där jag kritiserade benägenheten att flytta över ekonomiska förklaringsmodeller till analysen av politiskt handlande. Political Man är *raka motsatsen*, Bengt Abrahamsson, till Economic Man. Poängen med begreppet Political Man är just att denne *har* kamrater, att han samarbetar för att undvika de suboptimala beslut som följer av egoistiska strategier.

Om synpunkterna på datamaterialet skall jag fatta mig kort. Som alla vet erbjuder operationaliseringar och urval att forskaren gör medvetna val mellan olika möjligheter. Abrahamsson låter påskina att jag aldrig övervägt några alternativ, att mina ställningstaganden

beror på att jag är okunnig och slarvig. Men han utför aldrig denna polemik utan nöjer sig med att antyda, insinuera och associera, varvid ord som "knappast" och andra brasklappar som vanligt fungerar som uttryck för den feges rädsla för att precisera sin kritik. Abrahamsson vill sålunda på fullt allvar få läsaren att tro att jag eventuellt (!) inte hört talas om Molins arbete, trots att det riktades mot en avhandling i ett projekt jag själv ledde. Han söker göra troligt att jag inte – i så fall som en av de få samhällsvetarna i landet – tagit del av Korpis uppmärksammade strid med ekonomerna om den ekonomiska tillväxten och kommer med ett påstående, vars dråpliga innebörd är att det först i efterhand var rätt av mig att använda SAF-materialet men fel av mig, när jag skrev boken. Pikant är när han utan argumentering säger att ett annat datamaterial om strejker "troligen" (!) samtidigt inneburit att han [Lewin] fått revidera sin huvudtes", varvid man finner i referenslistan att den spännande undersökning som återopas är Abrahamsson 1986! Och åter inställer sig gåtan som i Viktor Rydbergs *Tomten*: är det av förbiseende eller av *andra skäl* som recensentens egen forskning utelämnats?

Leif Lewin

Svar till Leif Lewin:

Den sista piken i Lewins svar är – till skillnad från de övriga – så fin att jag måste be att få fundera över dess sannolika innebörd åtminstone till nästa julafton. I övrigt vill jag säga detta:

Skillnaden mellan socialkonservativ ideologi och aggressiv Manchesterliberalism har inte haft någon synlig verkan på Lewins egen analys; av denna distinktion finns inget spår i boken. Att förorda "stegvisa förändringar inom det bestående systemet" är inte en tillräcklig bestämning av vare sig konservatismen eller sekelskiftets arbetarrörelse, och en barockt otillräcklig utgångspunkt för jämförelser dem emellan.

Om Political Man etc: Jag misstänker att Lewin själv inte riktigt läst sina egna tidigare arbeten, eller hunnit glömma vad där står. Ty den politiska människa som förekommer i *Samhället och de organiserade intressena* har inte ens skelettet gemensamt med det porträtt han tecknar i sitt svar. Vidare: om Lewin menar allvar i sin kritik av att flytta över ekonomiska förklaringsmodeller till analysen av politiskt handlande, varför då begå precis detta fel genom att okritiskt ta över stora delar av Mancur Olsons teori om kollektiv handling?

Jag tror nog att Lewin läst både Korpi och Molin. Vad jag fann egendomligt är att han utan vidare passerar förbi närliggande källor – med för Lewin delvis obekvämt innehåll – utan att med ett ord låtsas om dem. Motsvarande gäller min egen bok *Varför finns organisationer*: istället för att komma med invektiv hade det varit bättre om Lewin besvarat den invändning jag framför i recensionen.

Slutligen: Om Lewin, har, som han säger, förhållit sig känslomässigt neutral till sitt studieobjekt, varför då triumfera med att ha uppfunnit "det mest hjärnblödningsframkallande greppet" i debatten om "dagens socialdemokratiska-fackliga system"?

Bengt Abrahamsson

SVEN TÄGIL, ED: *Europa – historiens återkomst*. Hedemora 1992: Gidlunds.

Europafrågorna har hög aktualitet inom många vetenskapliga discipliner, och olika försök pågår att organisera tvärvetenskapliga kontakter mellan Europaforskare. Det finns goda skäl att blicka utöver den egna ämneshorisonten.

Vid historiska institutionen i Lund finns sedan lång tid en livaktig forskning med inriktning på modern europeisk historia – gränskon-

flikter, etniska konflikter, flyktingströmmar. Den av Sven Tägil utgivna *Regions in Upheaval* (1984) är ett exempel. I *Statsvetenskaplig Tidskrift* har flera andra arbeten tidigare anmälts.¹

Utvecklingen i Europa under senare år, med de kommunistiska systemens fall, med flera staters uppsplittring, med etniska och regionala konflikter och regelrätta inbördeskrig, och med tendenser till ökade flyktingströmmar i Europa, har inneburit att denna forskning hamnat sällsynt rätt i tiden.

Den senaste produkten från Lundahistorikerna är en vackert utformad, nästan 500 sidor tjock volym med det träffande namnet *Europa – historiens återkomst*. Tio författare medverkar, och temat kan sägas handla om integration och desintegration, om skapandet av nationalstaten och om regionala konflikter och statsupplösningar, men också om Europatanken. Dessa frågor ges i två inledande uppsatser en generell och principiell behandling. Problematiken gäller nu inte bara de postkommunistiska staterna; fyra uppsatser behandlar Storbritannien (Ralf Rönngqvist), Frankrike (Rune Johansson), Spanien (Martin Martinez y Riqué) och Tyskland (Hans-Åke Persson). Fyra andra uppsatser behandlar det postkommunistiska Europa. Kristian Gerner skriver om Centraleuropa, Klas-Göran Karlsson om arvet efter Sovjetstaten. Kerstin Nyström behandlar Jugoslavien, medan Kenneth Nyström specialgranskar Makedonien. Avslutningsvis diskuterar Mikael af Malmberg Sverige, då närmast i perspektivet av en eventuellt förestående EG-integration.

Boken är intressant på flera plan. För att förstå etniska och regionala konflikter behövs ett långt perspektiv. Historieskrivningen ger inte bara en informativ bakgrund: den är nödvändig för en analys av etnoterritoriella konflikter. Det är, för att nämna ett par banala exempel, välkänt att gränsen mellan Kroatien och Serbien går att föra tillbaka till det ottomanska rikets västgräns. Tjecko-Slovakien tillhörde det habsburgska väldet, men Slovakien hörde till Ungern, medan den tjeckiska delen sorterade under Österrike; motsvarande gäller för Kroatien respektive Slovenien. Andra världs-

kriget såg kroatiska och slovakiska lydstaten. Flertalet uppsatser i boken ger dessa långa perspektiv och gör det grundligt och, så långt jag förstår det, också väl. Det handlar om de olika ländernas historia, men hela tiden med fokus på etnicitet och territorium. För den som intresserar sig för de postkommunistiska staterna är kapitlet om Ryssland och i synnerhet Jugoslavien informativa; Kristian Gerners med starkt känslomässigt engagemang skrivna kapitel har mer karaktären av en sammanfattning av hans bok *Centraleuropas återkomst*. Jag blev däremot fascinerad av uppsatsen om Spaniens historia.

Störst nyhetsvärde har kanske uppsatsen om Makedonien, därför att den behandlar en tidigare föga uppmärksammat problematik. Den makedonska identiteten är möjligen inte riktigt så väletablerad som Nyström hävdar; enhetliga regler för det makedonska språket fastställdes t ex inte förrän efter andra världskriget. En stor del av uppsatsen fokuserar på utvecklingen under Jugoslaviens sönderfall och frågan om Greklands relation till den nya makedonska staten. Nyström ser Greklands motvilja mot att erkänna den nya staten som betingad av de egna strävandena att säkra assimileringen av en makedonsk minoritet i norra Grekland. Andra sidan av det myntet, som Nyström däremot inte alls betonar, utgörs ju av det faktum att det finns politiska krafter – vars reella styrka jag inte åtar mig att bedöma – i den nya Makedonien som vill se sin stat utvidgad till ett Stor-Makedonien omfattande bl a Thessaloniki. Jag tror att det finns skäl att vänta några år med en mer slutgiltig bedömning av denna problematik.

Det gemensamma temat för boken visar emellertid också på den principiella problematiken: hur man kan förstå den etnoterritoriella problematiken. Den som har fördomen att historieforskningen skulle innebära ett sökande efter det specifika och ett skyggande för det generella, får här anledning till omprövning. Samtidigt skall sägas, att det inledande kapitel som behandlar denna aspekt är relativt kort; den teoretiska litteraturen är omfattande, och här finns ju bl a en spännvidd mellan dem som ser nationalismen som frammanipulerad av

politiska eliter och dem som ser den som mer spontant framvuxen.² Johansson–Rönnqvist–Tägil kan väl sägas landa i en mellanposition när de summerar:

Det är viktigt att komma ihåg att organisation och ledning är viktig för politiseringen av territoriell identitet och för mobiliseringen av befolkningen i en territoriell konflikt. Den territoriella identiteten är emellertid ett politiskt faktum som inte nödvändigtvis kan manipuleras.

Statsvetare kommer väl att studera boken för de olika fallstudierna snarare än för de generaliserande och teoretiserande kapitlen. Men värdet i fallstudierna ligger i projektets generaliserande ansats, med sammanhållen grundsyn och konsekvent fokus på den etnoterritoriella problematiken.

Boken handlar emellertid inte bara om desintegration utan också om integration. Rune Johanssons uppsats om det europeiska enhets- och samarbetstänkandets historia alltifrån de gamla grekerna har en idéhistorisk karaktär. I ett summerande avsnitt diskuteras ”skälen” (vilket förefaller inkludera såväl motiveringar som kausala faktorer) till att tänkare och politiker i skilda tider tagit ställning för europeisk enhet och samarbete. Johansson skiljer mellan politiska, kulturella och ekonomiska skäl. De politiska kan då innefatta externa hot, en stats dominans, småstaternas intressen samt fredssträvandena. Viktigast av de kulturella faktorerna är naturligtvis religionen, den latinska kristna identiteten. Johanssons långa tidsperspektiv visar tydligt att det som skiljer dagens relativt framgångsrika integration inom EG:s ram från alla tidigare icke realiserade projekt är de ekonomiska aspekterna. Som läsare gör man den reflektionen, att en annan skillnad är att EG inneburit konkret integration i små steg, till skillnad från tidigare lätt utopiska idéer som fokuserat på målet, federation eller konfederation, snarare än på vägen dit.

Det kan inte nog understrykas, att de senaste årens dramatiska förändringar i Europa aktualiserar behovet av ett närmande mellan komparativ politik och modern historieforskning. *Europa – historiens återkomst* är i det sam-

manhanget en läsoplevelse att rekommendera.

Anders Sannerstedt

Noter

1. Kristian Gerner, *The Soviet Union and Central Europe in the Post-War Era*, anm av Christer Jönsson, *StvT* 88 (1985) no 1 s 80-83; Göran Rystad – Sven Tägil, ed, *The Uprooted. Forced Migration as an International Problem in the Post-War Era*, anm av Utz McKnight, *StvT* 93 (1990) no 4 s 414-417; Kim Salomon, *Refugees in the Cold War*, anm av Utz McKnight, *StvT* 94 (1991) no 4 s 368-370. Kristian Gerner, *Centraleuropas återkomst* anmäls av Tomas Niklasson, *Aktuella böcker om Central- och Östeuropa*, *StvT* 95 (1992) no 1 s 88-95.
2. Jfr Patrik Hall, *Nationer och nationalism*, *StvT* 95 (1992) no 2 s 162-182; James G Kellas, *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, London 1991: Macmillan; Steven Sampson, "Kiss Me I'm Serbian!" Etniske konflikter i Østeuropa, *Politica* årg 24 (1992) no 4 s 393-407.

GERTRUD ÅSTRÖM – YVONNE HIRDMAN (RED): *Kontrakt i kris*. Stockholm: Carlssons 1992.

Ett genomgående tema i boken är att kvinnoforskningens uppgift idag är att blottlägga de osynliga maktstrukturer som fortfarande upprätthåller kvinnors underordning. Hur kan kvinnors underordning förklaras i ett samhälle där kvinnor och män formellt har samma rättigheter och där den ideologiska retoriken uttrycker uppslutning kring demokratiska ideal där kvinnor och män bör ses som helt jämställda individer?

Kontrakt i kris ger en inblick i och översikt över vad som pågår inom den samhällsvetenskapliga/historiska forskningen rörande könsrelationer. Jag rekommenderar därför varmt denna bok till dem som ännu inte tagit del av detta nya och spännande forskningsfält. Spe-

ciellt med tanke på att vi idag ser ett allt större intresse för detta område bland studerande och doktorander. Detta visar sig bland annat i en ökad tillströmning av B- och C-uppsatser på detta tema och bildandet av kvinnliga nätverk för att främja kvinnoforskning och kvinnors situation överhuvudtaget på institutionerna. Ett återkommande krav är att integrera kvinnoforskningen i undervisningen och i "male stream science". Jag kan inte annat än hålla med Yvonne Hirdman när hon i inledningen skriver "kvinnoforskningens djupa undran inför den könsuppdelade världen är frågor av det största intresse för den 'allmänna' vetenskapen" (s 9).

För den redan insatta kan boken däremot kännas aningen ofräsch. Flera av bidragen har redan tidigare publicerats och tankegångarna är relativt välkända. Med tanke på bokens karaktär, en del i den statliga utredningen om makt och demokrati i dagens Sverige hade gärna de historiska och teoretiska analyserna kunnat balanseras bättre med fler analyser av nyframtagen empiri.

Av titeln framgår att "den könsuppdelade världen" relationerna mellan kvinnor och män, kan förstås i termer av kontrakt. Närmare bestämt det som i inledningen benäms genuskontraktet. Jag citerar här i stort sett i sin helhet de stycken där Yvonne Hirdman definierar begreppet genuskontrakt:

Kontraktet – ja det är naturligtvis de idéer, de föreställningar på olika nivåer och de sociala praktiker, nyskapade och nedärvda som råder mellan man – kvinna, män – kvinnor...

Kontrakten är

ett slags 'överenskommelser' mellan kön. Det har naturligtvis sina risker att tala om ett kontrakt mellan kön, eftersom ordet kontrakt tycks frammana bilden av två autonoma, jämbördiga personers (mäns) fria handslag. 'Så kommer vi överens om detta'. Men låt oss stjäla ordet – det blir inte det första ord vi har omtolkat inom kvinnoforskningen – och koncentrera oss på ordets etymologiska betydelse: 'att draga samman'. Det handlar här om att begreppsfasta

könens ojämlika relation utifrån en ömsesidighet i beroende om än inte i makt" (s 9-10).

För en djupare förståelse av begreppen genusssystem och genuskontrakt hänvisas läsaren till Hirdmans kapitel i maktutredningens huvudrapport, *Makt och demokrati i Sverige, SOU 1990:44*, kapitel 3. Jag ska inte för närvarande kommentera dessa begrepp, utan återkomma till dem i den mån de används i bokens följande kapitel.

Ulla Wikander inleder med en essä kallad *Delat arbete, delad makt: om kvinnors underordning i och genom arbetet*. Hon vill här "tydliggöra ... den process som lett fram till att kvinnor ännu i dagens demokratiska samhälle som grupp är svagare, har mindre makt och inflytande, än män som grupp" (s 24). Tidsperspektivet sträcker sig från franska revolutionen fram till i dag. Hon menar att problemet ligger i den totala arbetsdelningen mellan könen och försöker med empiriska exempel påvisa de mekanismer som medverkat till denna uppdelning. Wikander ställer den intressanta frågan varför utvecklingen tog den väg den tog. Vid tiden för demokratins och kapitalismens genombrott skedde stora samhällsförändringar. I demokratins och kapitalismens logik finns egentligen inga könsskillnader. Demokratins tanke är jämlikhet. Kapitalismens tanke är högsta möjliga avkastning till minsta möjliga pris. Det var därför, enligt Wikander, inte givet att skillnaderna mellan kvinnor och män skulle återskapas på det sätt som senare kom att ske.

Trots den demokratiska tanken om jämlikhet förvägrades kvinnorna medborgerliga rättigheter enbart med hänvisning till kön. Även grupper av män uteslöts men inte på grund av sitt manliga kön.

Kvinnor utdefinierades från den politiska arenan på grund av sitt biologiskt medfödda kön, som de aldrig kunde komma bort ifrån. Utifrån det biologiska könet utvecklades en ideologisering omkring 'det kvinnliga', som skulle förklara, varför en kvinna inte kunde räknas som likvärdig med andra, manliga, människor (s 25).

Wikander redogör för några av de idéer som utvecklades bl a med vetenskapens hjälp om kvinnans natur. Hon visar här på paralleller med rasismen. "Kvinnor var annorlunda liksom främmande raser var annorlunda. Sexismens ideologi utvecklades parallellt med rasismens" (s 29). Enligt denna lära, socialdarwinismen, stod alltså andra raser, kvinnor liksom arbetarklassens män på en lägre utvecklingsnivå. Också läkarvetenskapen försökte bevisa och framhäva att det fanns stora skillnader mellan kvinnor och män. Det förekom t ex teorier om att kvinnor som utvecklade sin intellektuella förmåga fick förkrympta fortplantningsorgan.

Wikander menar att dessa idéer kan bidra till förståelsen av den könsarbetsdelning som tog form i samband med industrialismens genombrott. "Det industriella genombrottet innebar slutet på många traditioner och mönster från det gamla bondesamhället. Varför blev det så att just den med en strikt arbetsdelning mellan kvinnor och män kom att leva kvar? Och hur kunde kvinnor dessutom underordnas män också inom det som tidigare varit deras egna kompetensområden?" (s 36). Wikander visar att under denna brytningstid, då ett gammalt produktionssystem långsamt övergick i ett nytt, var i vissa fall arbetsdelningen mellan könen mindre rigid. T ex bland folkskollärare och kontorister. Wikander har själv studerat genusarbetsdelningen vid Gustavsbergs porslinsfabrik. Hon har där funnit att det är arbetets status som avgör om det blir manligt eller kvinnligt och vilka arbeten som har hög status har varit skiftande under historiens gång.

I ett avsnitt om mellankrigstiden tar Wikander upp den mycket intressanta diskussionen om gifta kvinnors förvärvsarbete. Den dominerande uppfattningen vid denna tid var att gifta kvinnor borde stanna hemma. Mannen sågs som familjeförsörjare, en man skulle kunna försörja en familj på en lön. Gifta kvinnor som förvärvsarbetade sågs inte med blida ögon, de tog arbetet från familjeförsörjaren och misskötte sina husliga plikter. I riksdagen krävdes i motion efter motion förbud mot gifta kvinnors förvärvsarbete.

Då inträffade något som jag tror har varit av stor vikt för svenska kvinnors relativt sett starka ställning på arbetsmarknaden och i politiken. (Med relativt starka ställning menar jag om vi jämför svenska kvinnor med kvinnor från andra västländer.) Det som hände var att den socialdemokratiska regeringen 1935 tillsatte den sk kvinnoarbetskommittén för att bl a utreda frågan om gifta kvinnors förvärvsarbete. Till ordförande utsågs yrkesinspektisen Kerstin Hesselgren och som sekreterare fungerade Alva Myrdal. Som expert adjungerades nationalekonomen Karin Kock, sedermera Sveriges första kvinnliga statsråd. Wikander påpekar att "själva urvalet av utredare tydde på att regeringen var synnerligen tveksam till ett förbud och ville förankra alla kommande åtgärder bland aktiva kvinnor" (s 51). Sverige kom därför inte, på kommitténs rekommendation, att förbjuda gifta kvinnors arbete så som var fallet i många andra länder.

Det hade här varit möjligt för Wikander att lyfta fram detta som ett fall där kvinnor tillsammans med sympatiserande män lyckats genomdriva och lagfästa för kvinnor principiellt viktiga rättigheter. Denna unika utredning med en majoritet kvinnor (mycket ovanligt även i dag) lyckades få gehör för idéer som enligt Wikander borde ha haft mycket svårt att göra sig gällande. Jag menar att detta är ett exempel på att kvinnor är med och förhandlar om "kontraktet", även om deras förhandlingsposition i regel är svagare än männens.

Nästa bidrag kallas just *Kontrakt under förhandling – LO, kvinnorna och makten* och är författat av Ylva Waldemarson. Ingen betvivlar väl idag att det inom LO finns ett visst mått av manschauvinism, kvinnoförakt och gubbvälde. Ingen betvivlar väl heller att detta säkerligen i sig bidragit till LO-kvinnornas svårigheter att ta sig fram och göra sig hörda inom organisationen. Det är därför av stort intresse och stor vikt att arbetarrörelsens fackliga gren blir föremål för en könsteoretisk analys. Waldemarson redovisar i sitt bidrag en del empiriska uppgifter om de rådande förhållandena mellan könen inom LO. Här finns uppgifter om kvinnors medlemsutveckling, kvinnorepresentation, skillnader mellan kvinnliga och

manliga medlemmars prioriteringar liksom en analys av LO:s policy och inställning i könsfrågan under 70- och 80-talet.

LO har idag över en miljon kvinnliga medlemmar, dessa utgör drygt 40% av alla medlemmarna. LO:s förbund är vanligen antingen starkt kvinnodominerade eller starkt mansdominerade vad gäller medlemsbasen. Den största andelen kvinnor finns inom de förbund som organiserar de anställda inom den offentliga sektorn, servicenäringarna och tekoindustrin. Waldemarson visar också på kvinnors bristande representation både i LO:s egna beslutande organ liksom i externa statliga och samhälleliga organ.

Waldemarson är den författare i antologin som mest konsekvent tolkar sitt material med hjälp av begreppen genuskontrakt och genus-system. När hon således ska förklara kvinnors underrepresentation sägs detta vara "ett resultat av den kvarvarande kraften i en 'åtskiljandets logik', bottnade i 'den manliga normens logik'... de könsbestämmande paragraferna i det rådande genuskontraktet inom LO föreskrev aktivitet för de manliga medlemmarna och passivitet för de kvinnliga" (s 96). Det är möjligt att Waldemarson inte har en förklarande ambition, utan nöjer sig att tolka vissa empiriska förhållanden i termer av genuskontrakt. Dessa tolkningar, menar jag, visar emellertid på svagheter med dessa teoretiska begrepp. Ett exempel på detta är att tolkningarna förefaller ligga på en alltför hög abstraktionsnivå i förhållande till det material som presenteras. En möjlighet hade kanske kunnat vara att undersöka rekryteringsprocessen inom LO för att mer i detalj klargöra de mekanismer och formella och informella regler som uppenbarligen sorterar kvinnor och män var för sig. Hur nomineras och väljs representanterna? Vilka normer och kriterier är av störst vikt? Har kvinnorna inom LO, liksom kvinnorna inom partierna ifrågasatt dessa normer? Hur ser det manliga motståndet mer konkret ut?

Ylva Waldemarson påtalar, mycket riktigt, att en effekt av förbundssammanslagningarna och omorganiseringarna inom LO var att kvinnorna tappade i representation. Men att detta, som Waldemarson tycks antyda, skulle vara

själva avsikten med sammanslagningarna tror jag är en väl konspiratorisk tanke.

Större delen av uppsatsen ägnas åt en analys av LO:s inställning i frågor som jämställdhet, barnomsorg och arbetstider. Detta är ett mycket viktigt och intressant område därför att denna analys visar på de intressekonflikter som finns inom LO mellan kvinnor och män. Waldemarson visar att "kvinnofrågan" ständigt haft aktualitet inom LO. Trots olika program och åtgärder för ökad jämställdhet menar hon att mycket litet har hänt. En större otålighet och mer kvinnomedveten inställning har på senare tid visat sig hos LO-kvinnorna. De accepterar inte längre att klass i alla lägen kommer före kön. De kräver ett erkännande av de intressekonflikter som kan finnas mellan kvinnor och män inom samma klass.

Enligt Waldemarson är vi i början av 90-talet inne i ett intensivt ifrågasättande av rådande genussystem. Ett sådant ifrågasättande kan enligt teorin komma att mötas av motstånd för att bevara den rådande ordningen. Med tanke på Stig Malms fatala uttalanden under våren 1992 är möjligen detta motstånd redan ett faktum.

I Gertrud Åströms artikel *Fasta förbindelser. Om välfärdsreformer och kvinnors välfärd* analyseras den nuvarande föräldraförsäkringen och i viss mån ett förslag om vårdnadsbidrag. Om jag förstår Åström rätt vill hon förklara det som hon säger paradoxala resultatet av föräldraförsäkringen, att den inte har lett till ett jämställt föräldraskap. Hon hävdar att föräldraförsäkringens konstruktion i sig leder till detta resultat. Det uttalade syftet vid övergången från en moderskapspenning till en föräldrapenning var att befrämja jämställdhet. Denna, som Åström säger retoriska nivå, motsvaras inte i reformens konstruktion.

Välfärdssamhällets åtgärder vid barns födelse har gått från att fokusera på kvinnan som mor, till att gälla löntagaren som förälder. I alla fall gäller detta könsneutrala tillstånd på den retoriska nivån. Däremot visar oss de paradoxala resultaten att människorna inte riktigt hängt med i svängarna. Föräldern är fortfarande mor till dryga 90%. Beror nu detta endast på att 'folk' är omoderna

och tjurnackat vägrar ändra sig trots 15 års påbud? Eller är det så att det finns oklarheter i vad påbudet egentligen är? Kanske folks beteenden väl svarar mot en styrning, men en mer dold sådan? (s 109)

Vi ska börja med att se på det paradoxala resultatet, alltså det ojämställda föräldraskapet, för att senare se på vad Åström menar förklarar detta. Som Åström påpekar utnyttjar kvinnorna föräldraförsäkringen i mycket högre grad än männen, drygt 90% av alla föräldrapenningdagarna används av kvinnor. Så har det varit sedan reformen infördes 1974 och fram till idag. Innebär detta att vi står och strampar på samma fläck nu som då? Åström tycks mena det, jag anser att det visst hänt något och att detta inte fångas i Åströms beskrivning. Med tiden har flera förändringar skett, exempelvis har antalet månader med rätt till föräldrapenning utökats ett flertal gånger. Procentsiffrorna år från år är därför inte helt jämförbara. Man kan också se på hur stor andel män som överhuvudtaget utnyttjat föräldrapenningen. Enligt en rapport från RRV utnyttjade 1974 3% av fäderna sin rätt att vara hemma med sitt barn, 1986 var motsvarande siffra 26%. Männen stannar inte hemma lika lång tid som kvinnorna, men allt fler män stannar hemma under en viss tid.

En annan del av föräldraförsäkringen innebär att någon av föräldrarna har rätt att stanna hemma för vård av sjukt barn. Av dem som använde sig av denna möjlighet var 1986 60% kvinnor och 40% män. De nyblivna papporna har också rätt till 10 dagar vid barnets födelse, detta utnyttjades av 83% av dessa. Det har också visat sig att benägenheten för män att ta ut föräldraledighet ökar med kvinnans inkomst, ju mer kvinnan tjänar desto större andel föräldralediga män.

Jag håller naturligtvis med Åström om att kvinnorna fortfarande har det övergripande ansvaret och i många fall står helt ensamma utan något stöd från pappan. Emellertid håller jag inte med om att resultatet är riktigt så entydigt och nedslående som hon vill göra gällande. Åström kopplar det ojämställda föräldraskapet direkt till konstruktionen av föräldra-

försäkringen. Tyvärr är inte hennes resonemang helt klargörande huruvida reformen motverkat jämställdhet istället för att befrämja den. Åströms kritik leder inte fram till en diskussion om hur reformen borde ha konstruerats eller vilka möjliga alternativ som kan tänkas. Ska vi slopa allt vad föräldraförsäkring och vårdnadsbidrag heter, eftersom den patriarkala staten ändå inte kan tjäna som redskap i kampen mellan könen? Eller ska vi reformera reformerna och stärka statens makt över medborgarnas manöverutrymme t ex genom att kvotera föräldraförsäkringen? Jag tycker mig ana att det är det senare alternativet Åström egentligen eftersträvar. Det hade varit intressant om hon explicit framfört sina förslag på lösningar och fört en principiell diskussion om argumenten för och emot.

Jane Lewis förespråkar i sin uppsats *Högerpolitik och välfärdsreformer – om behovet av en ny feministisk analys* ett mer nyanserat förhållningssätt till välfärdspolitiken av feministiska forskare. Hennes utgångspunkt är den politik som förs i Storbritannien och USA. I ljuset av den nykonservativa politik som förs i dessa länder menar Lewis att den feministiska analysen av välfärdsstaten har förändrats. Under 1970-talet sågs välfärdsstaten "såsom antingen en i huvudsak patriarkal institution eller ett redskap som förstärkte de patriarkala strukturerna, främst inom familjen" (s 155). Under 1980-talet ställdes kvinnoforskningen inför den nykonservativa ideologin och de faktiska politiska åtgärder som förespråkade en överföring av statliga åtaganden till marknaden och den "frivilliga sektorn". Att detta skulle drabba kvinnor stod snart klart för de feministiska samhällsanalytikerna. Kvinnors bidrag till välfärden skulle öka i form av obetalt arbete i frivilligorganisationer och i familjen, samtidigt som kvinnors betalda arbete inom den offentliga sektorn skulle minska.

Lewis analys av 1980-talets brittiska och amerikanska familjepolitik får faktiskt Åströms kritik av föräldraförsäkringen att framstå som perspektivlös. I dessa länder är det inte ens möjligt att kritisera någon föräldrapenning eftersom den aldrig existerat. För att hitta jämförelsepunkter mellan svensk och

brittisk eller amerikansk familjepolitik måste vi gå tillbaka till 1930- och 1940-talet. Tanken om mannen som familjeförsörjare och kvinnan som helt eller delvis beroende av mannen är här normgivande. Enligt Lewis är den brittiska regeringen "fortfarande ambivalent i frågan om det är önskvärt att gifta kvinnor förvärvsarbetar" (s 163). Ett aktuellt exempel på den amerikanska familjepolitiken utgör president Bushs veto mot genomförandet av två månaders obetald föräldraledighet.

Framhävandet av tvåföräldersfamiljen som norm och ideal gör, menar Lewis, de ensamstående föräldrarnas (mest kvinnor) situation principiellt intressant.

Problemet med ensamstående mödrar har definierats som ett problem med kvinnor med barn men utan män. Till följd av att normen om kvinnors beroende av män inte kunde tillämpas, ställdes regeringarna inför valet att behandla dessa kvinnor antingen som mödrar eller som arbetare, dvs uppmontra deras beroende av antingen staten eller arbetsmarknaden. I praktiken har de moderna välfärdsstaterna svängt fram och tillbaka mellan dessa två inställningar (s 160–161).

En feministisk välfärdsanalys måste enligt Lewis bland annat sträva efter att inte dela upp kvinnor i antingen arbetare (och efterlikna män) eller mödrar, utan försöka överbygga den motsättning som finns mellan jämlikhet och skillnad.

De två avslutande kapitlen är författade av två statsvetare, Anna G. Jónasdóttir och Maud L. Edwards, vilka båda behandlar demokrati-teoretiska frågor ur ett könsperspektiv. Jónasdóttirs bidrag heter kort och gott *Har kön någon betydelse för demokratin?* Ett syfte i detta avsnitt är att försöka förstå vad det är som gör att kvinnor inte fullt ut kan verka som likvärdiga medborgare trots att det idag råder formell/juridisk jämlikhet i samhället. Den nutida forskningen har på många sätt försökt förklara olikheterna i kvinnors och mäns medborgerliga aktiviteter. Trots de olika försöken finns en "oförklarad varians", vilken innebär att även i de fall där det inte finns några skillnader mellan kvinnor och män vad gäller kompetens, so-

cial situation, vilja till deltagande etc så klarar sig kvinnorna sämre än männen. Varför? Jónasdóttir menar att vi här också måste undersöka relationen mellan könen, närmare bestämt sexualiteten.

Sexualiteten är ett område som måste behandlas på ett mer medvetet sätt i politisk teori, om vi vill ha svar på den typ av frågor som uppstår när vi inser att de traditionella variablerna... inte förklarar hela variationen i mäns och kvinnors politiska beteende (s 219).

Här är Jónasdóttir kritisk mot andra kvinno-forskare som visserligen insett betydelsen av sexualiteten, men enbart som antingen ett uttryck för våld och förtryck eller i bästa fall lesbisk kärlek.

Normala (i en statistisk, inte en moralisk betydelse) heterosexuella relationer, för att inte tala om kärlek, har slängts ut med det av manlig chauvinism luktande badvattnet... De enda förhållanden mellan vanliga kvinnor och män som förefaller vara teoretiskt relevanta för empiriskt inriktade kvinno-forskare är den könsliga arbetsdelningen och arbetets villkor i stort; sexuella maktrelationer har reducerats till frågor om ekonomiskt beroende och/eller kapitalismens behov och, när det inte är fråga om ekonomi, till frågor om sexuellt våld: sexuella trakasserier, våldtäkt, pornografi osv. (s 222).

Jag uppfattar Jónasdóttir så att hon menar att kvinnor av fri vilja ger ett övermått av kärlek till andra (framförallt män), speciellt i parrelationen, men också på t ex arbetsplatsen. Men kvinnornas givande av sin kärlekskraft exploateras av männen, vilket bidrar till svårigheterna för kvinnor att överbrygga orättvisor och ojämlikhet vad gäller t ex politisk makt. En möjlighet till förändring ligger i att ta kön som utgångspunkt i diskussionerna om samhällets organisering. Ett kvinnovärdigt samhälle innebär att kvinnor kan agera som kvinnor (och män som män). 'Kvinnor som kvinnor' har blivit något av ett nyckelbegrepp i den feministiska litteraturen. Begreppet är både omdiskuterat och svårfångat. Trots att Jónasdóttir klargjort och bidragit med en utveckling

av resonemanget måste jag erkänna att jag fortfarande har vissa svårigheter med denna terminologi. Hur ska man tex förstå en mening som denna "...vi måste uppfatta 'kvinnor som kvinnor' som rena könsvarelser, helt enkelt kvinno-människorna" (s 232)?

Kvinnoforskningen har länge använt begrepp som socialt kön, genus, gender, sex/gender för att betona att kön i huvudsak är socialt konstruerat. När man då börjar använda uttryck som kvinnor som kvinnor och könsvarelser är det kanske inte så konstigt att viss förvirring uppstår. Jag anser emellertid Jónasdóttirs bidrag som mycket väsentligt för den fortsatta diskussionen om relationen mellan kvinnor och män.

Maud L. Eduards spinner vidare på samma tema som Jónasdóttir i sitt bidrag *Den feministiska utmaningen: Kvinnors kollektiva handlande*. Eduards framställning koncentreras i mycket till en analys av hur kvinnors kollektiva handlande förnekats och förhindrats. Men hon utvecklar också tankegångar om hur kvinnor kan överskrida dessa hinder och agera kollektivt utifrån vissa gemensamma erfarenheter. Eduards menar att kvinnors gemensamma kollektiva erfarenheter "härrör från ett politiskt konstruerat förtryck och varken från kvinnlighet eller särart" (s 261).

Avslutningsvis kan man fundera över begreppen genuskontrakt och genussystem. I de analyser som förekommer i boken används dessa begrepp ganska sparsamt. Könrelationen uppfattas snarast i termer av föränderliga och motsättningsfyllda processer, som tar sig olika uttryck under olika historiska perioder och i olika sammanhang, än som kontrakt eller system. *Kontrakt i kris* är en slående, men inte träffande titel. Men läs den gärna och ta Yvonne Hirdmans uppmaning om dialog mellan kvinno-forskning och "allmän" forskning på allvar. Både kvinno-forskningen och den "normala" forskningen skulle gynnas av en sådan dialog.

Christina Bergqvist

Till redaktionen insända skrifter

- Karl-Göran Algotsson, *Lagrådet, rättsstaten och demokratin under 1900-talet*, Stockholm 1993: Norstedts Juridik
- Norman Barry, *Fair Play. Företagandets moral*, Stockholm 1993: Timbro
- H C Blomqvist – Christian Grönroos – Lars-Johan Lindqvist, *Ekonomi och marknadsföring. Festskrift till Gösta Mickwitz*, Helsingfors 1992: Svenska Handelshögskolan
- Per Olof Bolding, *Trädet bakom baslinjen. Juristroman*. Lund 1992: Juristförlaget i Lund
- Bulletin de la Commission Royale d'Histoire, CLVIII, Bruxelles 1992: Academie Royale de Belgique
- Henry Bäck – Arne Halvarson, *Metodbok. Projekt och utredningar*. Stockholm 1992: SNS Förlag
- Claes Charpentier, *Ekonomisk styrning av statliga affärsverk*, Stockholm 1992: Ekonomiska forskningsinstitutet
- Maud L Eduards m fl, *Rethinking Change. Current Swedish Feminist Research*, Uppsala 1992: Swedish Science Press och HSNR
- Ronnie Hjorth, *Building International Institutions for Environmental Protection. The Case of the Baltic Sea Environmental Cooperation* Linköping 1992: Department of Water and Environmental Studies
- Mats Karlsson, *Ekonomisk överlevnad i Baltikum. Reformerna i Estland, Lettland och Litauen. Världspolitikens Dagsfrågor 12* 1992
- Camilla Lohrum, *Integrationen av människor och kultur efter ett företagsköp – en fallstudie*, Helsingfors 1992: Svenska Handelshögskolan
- Lennart Lundquist, *Ämbetsman eller direktör? Förvaltningschefens roll i demokratin*, Lund Political Studies 75, Stockholm 1993: Norstedts Juridik
- Dennis Rundt, *Munsalaradikalismen. En studie i politisk mobilisering och etablering*, Åbo 1992: Åbo Akademis förlag
- Anders Sannerstedt, *Förhandlingar i riksdagen*, Lund Political Studies 74, Lund 1992: Lund University Press
- Karen Siune – Palle Svensson – Ole Tonsgaard, – *Det blev et nej*. Aarhus 1992: Politica
- Fredrik G E Sundberg – Jacob W F Sundberg, *Lagen och Europarådskonventionen*. Stockholm 1992: Juristförlaget och Institutet för offentlig och internationell rätt
- Jacob W F Sundberg, *Human Rights in Sweden. The Annual Reports 1982-1984*, Stockholm 1985: Institutet för offentlig och internationell rätt
- Jacob W F Sundberg, *Human Rights in Sweden. The Annual Report 1986*, Littleton Col 1988: Fred B Rothman & Co
- Jacob W F Sundberg, *Human Rights in Sweden. The Annual Report 1987*, Littleton Col 1989: Fred B Rothman & Co
- Jacob W F Sundberg, *Human Rights in Sweden. The Annual Report 1988*, Littleton Col 1991: Fred B Rothman & Co
- Erik Åsard – W Lance Bennett, *Regulating the Marketplace of Ideas: Tax Reform and Election Rhetoric in Sweden and the United States*, Uppsala 1992: The Swedish Institute of North American Studies